

γραφέα. Στο τέλος υπάρχει ένα ευρετήριο (σσ. 450-469) που επιτρέπει και την επιλεκτική χρήση του τόμου, και ένα λεπτομερειακό πίνακα περιεχομένων (σσ. 471 εξ.) που απαριθμεί έναν προς έναν τους τίτλους των κριτικών και των παραστάσεων. Οι απόψεις των δημιουργών για τις δημιουργίες άλλων δημιουργών είναι πάντα ενδιαφέρουσες, γιατί ενέχουν συχνά εν σπέρματι εκείνη τη δημιουργική διάσταση που οδήγησε στα δικά τους δημιουργήματα. Ή αλλιώς: δεν αναμένει κανείς τη νηφάλια αντικειμενικότητα, που περιμένει από τον κριτικό-κριτικό (όπως λέει ο Duckworth), αν και καμιά φορά συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Εν πάσει περιπτώσει οι κριτικές του Τακόπουλου είναι μικρά δημιουργήματα πάνω στα δημιουργήματα των άλλων (των σκηνοθετών και ερμηνευτών) που δημιουργούν πάλι στα δημιουργήματα άλλων (των συγγραφέων). Δηλαδή μικρά «μεταμοντέρνα» πεζογραφήματα με τον απαραίτητο, σήμερα, εγριβωτισμό. Για δικά του έργα δεν γράφει.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΜΑΡΙΑ ΔΗΜΑΚΗ - ΖΩΡΑ,

Σ. Ν. Βασιλειάδης, *Η ζωή και το έργο του*, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη 2002, σελ. 952, 14 εικ., ISBN 960-7316-17-7.

Το Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, στη σειρά του «Άλλες εκδόσεις», τύπωσε την ογκώδη διδακτορική διατριβή της κ. Μαρίας Δημάκη - Ζώρα, που υποστηρίχθηκε πρόσφατα στον Τομέα Νεοελληνικής Φιλολογίας του Φιλολογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών και στην οποία είχα την τιμή να είμαι μέλος της τριμελούς εισηγητικής επιτροπής. Και δικαίως πήρε το ίδρυμα την απόφαση αυτή, να παρουσιάσει στη φιλολογική επιστήμη και στο ενδιαφερόμενο αναγνωστικό κοινό, στη Μέση και Τριτοβάθμια Εκπαίδευση αυτή την μονογραφία που αποτελεί μια σίγουρη βάση για όλα τα θέματα που σχετίζονται με τον κορυφαίο εκρόσωπο του Ρομαντισμού της λεγόμενης «Αθηναϊκής Σχολής». Όπως είναι φυσικό εδώ θα παρουσιαστούν αναλυτικότερα μόνο τα κεφάλαια που σχετίζονται με το θέατρο. Αλλά το θέατρο, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, βρίσκεται στο κέντρο των δραστηριοτήτων του Βασιλειάδη.

Ύστερα από τα «Προλεγόμενα» (σσ. 11-27) που παρουσιάζουν το θέμα και αναλύουν τα επιμέρους κεφάλαια της μονογραφίας, το πρώτο μέρος είναι αφιερωμένο στα «βιογραφικά στοιχεία» της σύντομης ζωής του Βασιλειάδη (1845-1874), που πέθανε - σαν γνήσιος ρομαντικός - στην ηλικία μόλις 29 ετών: «Α'. Γέννηση - Οικογένεια» (σσ. 31 εξ.), «Β'. Παιδικά χρόνια - Εγκύκλιες Σπουδές» (σσ. 40 εξ.), «Γ. Πανεπιστημιακές Σπουδές - Δικηγορία» (σσ. 43 εξ.). Ως εδώ τα πράγματα είναι περίπου γνωστά από τη σχετική βιβλιογραφία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το κεφάλαιο για τις «Δ'. Εξωλογοτεχνικές δραστηριότητες», με τα εξής υποκεφάλαια: «1. Η ανάμειξη στην υπόθεση των μετοχών του Λαυρίου» (σσ. 51 εξ.), «2. Πανεπιστημιακά - Δ. Βερναρδάκη - Κ. Παπαρηγόπουλος» (σσ. 60 εξ.), για την παραίτηση του Βερναρδάκη το 1869 και τη διένεξή του με τον Κόντο, «3. Δημοσιογραφία - Γλανξ» (σσ. 76 εξ.), άρθρα στις εφημερίδες από το 1868. Μια άλλη ενότητα των εξωλογοτεχνικών του δραστηριοτήτων αφορά τη Σχολή των Απώρων Παιδών, που φιλοξένησε και διαμόρφωσε τα άστεγα παιδιά της Αθήνας: «1. Η ιδέα της ίδρυσης της Σχολής» (σσ. 80 εξ.), από το 1865 (20 ετών) τον απασχολεί το σχέδιο· υπάρχουν και ποιή-

ματά του με το θέμα αυτό: «2. Τα άπορα παιδιά στους δρόμους της Αθήνας» (σσ. 85 εξ.), «3. Η ίδρυση της Σχολής - Ο Κανονισμός - Τα εγκαίνια» (σσ. 88 εξ.), η πρότασή έγινε δεκτή από τον «Παρνασσό» το 1872: «4. Οι προκηρύξεις, κείμενα γραμμένα από τον Βασιλειάδη» (σσ. 91 εξ.), «5. Η διδασκαλία του Βασιλειάδη στη Σχολή - Άλλες πρωτοβουλίες» (σσ. 98 εξ.), «6. Τα πρώτα αποτελέσματα - Οι εξετάσεις του 1874» (σσ. 99 εξ.), «7. Η ίδρυση Σχολών των Απόρων Παιδών και σε άλλες ελληνικές πόλεις» (σσ. 101 εξ.), «8. Μια ιδιότυπη διαμάχη σχετικά με την πατρότητα της ιδέας για την ίδρυση της Σχολής» (σσ. 102 εξ.), «9. Μνείες του Βασιλειάδη ως ιδρυτή της Σχολής» (σσ. 105 εξ.). Μια άλλη θεματική ενότητα στρέφεται στο φιλικό και λογοτεχνικό περιγύρο: «1. "Παρνασσός"» (σσ. 111 εξ.), όπου είχε πολυσχιδή δραστηριότητα, «2. Σύλλογος "Ευαγγελισμός"» (σσ. 118 εξ.), εδώ διαβάζει το 1870 τη μελέτη του για το «Βασιλιά Ληρ»· «3. Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος» (σσ. 120 εξ.), «4. Φιλικός περιγύρος - Αφιέρωσης» (σσ. 123 εξ.). Η τελευταία θεματική ενότητα της βιογραφίας του ασχολείται με το τέλος του: «1. Ασθένειες» (σσ. 134 εξ.), μόλις είχαν πεθάνει οι δύο αδελφές του, όταν το καλοκαίρι του 1874 προσβάλλεται από ασθένεια και φεύγει για το Παρίσι για θεραπεία: «διφθεριτική κύναγχη» κατά μία πηγή, «στένωσις του λάρυγγος» κατά άλλη· «2. Θάνατος - Κηδεία» (σσ. 135 εξ.), η σωρός του μεταφέρεται από το Παρίσι στον Πειραιά: «3. Επικήδειοι» (σσ. 142 εξ.), «4. Νεκρολογίες» (σσ. 147 εξ.), «5. Εκδηλώσεις στη μνήμη του Βασιλειάδη» (σσ. 152 εξ.). Στη μεταθανάτια «επιβίωση» του αναφέρονται με επιλογική ενότητα: «Η πεντηκονταετηρίδα από τον θάνατό του (1924)» (σσ. 154 εξ.) με εκδηλώσεις στον «Παρνασσό»· η παράσταση της «Γαλιλαίας» από την Κυβέλη, οργανωμένη από την Εταιρεία Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων, σημειώνει το τέλος της επιτυχίας του θρυλικού έργου του Βασιλειάδη, άρθρα για τον Βασιλειάδη στον Τύπο.- Μόνο η αναφορά των τίτλων των υποκεφαλαίων φανερώνει τον συστηματικό και εξαντλητικό τρόπο με τον οποίο προχωρεί η μονογραφία.

Περνάμε τώρα στο έργο: το πρώτο μέρος είναι αφιερωμένο στο ποιητικό έργο: πρώτα αναφέρονται οι ποιητικές συλλογές και οι συμμετοχές του σε διαγωνισμούς: «1. *Εικόνες*» (σσ. 177 εξ.) συμμετέχουν το 1865 στο Βουτσιναίο, «2. *Κύματα*» (σσ. 182), δημοσιούνται το 1866, «3. *Έπεα Πτερόεντα*» (σσ. 186 εξ.) συμμετέχουν στο Βουτσιναίο το 1873 και αποσπών έπαινο· «4. *Παντοία Ποήσεις*» (σσ. 189 εξ.) αποτελούνται από ποιήματα που δεν έχουν συμπεριληφθεί στις άλλες συλλογές. Ύστερα τα ποιήματα αναλύονται κατά «θεματικούς άξονες»: απαισιοδοξία - θάνατος (σσ. 192 εξ.), κοινωνικός προβληματισμός (σσ. 226 εξ.), ποιήματα για την πατρίδα (σσ. 245 εξ.), χριστιανική θρησκεία και φιλοσοφία (σσ. 275 εξ.), έρωτας (σσ. 288 εξ.), ποιήματα σχετικά με τη λειτουργία της ποίησης (σσ. 299 εξ.), ποιήματα εμπνευσμένα από την αρχαιότητα (σσ. 303 εξ.). Μια τελευταία ενότητα για την ποίηση αναλύει τις «Επιδόσεις» (σσ. 308 εξ.): Αλ. Σούτσος, Λαμαρτίνος, Βύρωνας, Ουγκώ, Αχ. Παράσχος, Δ. Παπαρηγόπουλος, Α. Βλάχος, Ι. Καρασούτσας, Α. Βαλαωρίτης κτλ.

Το δεύτερο μέρος είναι αφιερωμένο στο πεζογραφικό έργο κι αρχίζει με τα οκτώ διηγήματα, τα οποία αναλύει κατά θεματικούς άξονες (σσ. 360 εξ.): έρωτας, γυναίκα, κοινωνικά θέματα, και επισημαίνει τις επιδράσεις (σσ. 374 εξ.) και αναλύει το ύφος και τη γλώσσα (σσ. 390 εξ.). Ακολουθούν Χρονογραφήματα και Επιφυλλίδες (σσ. 396 εξ.), οι «Λόγοι (Πανηγυρικοί και Επιτάφιοι)» (σσ. 415 εξ.) - ενδιαφέρον έχει εδώ ο επιτάφιος στον Παντελή Σούτσο (σσ. 424 εξ.) - και «Τα Κριτικά» (σσ. 434 εξ.): εδώ στο επίκεντρο του θεατρολογικού ενδιαφέροντος βρίσκεται ένα εκτενέστερο άρθρο για το «Γαλλικόν Θέατρον» (σσ. 438-459) 1874, όπου κατακρίνει το vaudeville και τις ελληνικές κυβερνήσεις που δεν υποστηρίζουν την εγγώρια θεατρική παραγωγή· καταφέρεται ιδίως εναντίον του Offenbach. Το σπουδαίο της παρουσίας του άρθρου είναι ότι η μελετήτρια παρακολουθεί όλη τη

συζήτηση που γίνεται στον Τύπο της εποχής, και στην οποία επεμβαίνει ο Βασιλειάδης και προκαλεί με τη σειρά του αντιδράσεις. Άλλο σημαντικότατο μελέτημά του είναι «Ο Βασιλεύς Αη» 1870 (σσ. 485-495): συζητάει κυρίως τις απόψεις του Η.Ταίνε στην *Histoire de la littérature anglaise*, Paris 1863/4, για να αναλύσει ύστερα το χαρακτήρα του γέρου βασιλέα, του Κεντ κι άλλων. Ο Αη είναι θύμα της αδυναμίας του για την κολακεία. Απηχησίες τηςσαιξηπριικής τραγωδίας υπάρχουν στην «Γαλάτεια». Μια άλλη ενότητα της πεζογραφίας συλλέγει αθασάριστα κείμενα (σσ. 496 εξ.).

Και ύστερα περνούμε στο θεατρικό έργο, που ο σχολιασμός του επεκτείνεται σε ικανό μέρος της μονογραφίας (σσ. 505-726). Αρχίζει με μια ενότητα «Οι απόψεις του Βασιλειάδη σχετικά με τη διαμόρφωση του νεοελληνικού θεάτρου», όπου συστηματοποιούνται οι απόψεις του για διάφορα θέματα, όπως έχουν διατυπωθεί στους προλόγους των θεατρικών έργων και στα δύο μελέτηματα που αναφέραμε: «1. Δοκίμια και μελέτες για το θέατρο» (σσ. 507 εξ.), «2. Η ευρύτερη προσπάθεια για αναβίωση της αρχαίας τραγωδίας - Πρόδρομοι» (σσ. 508 εξ.), «3. Οι αισθητικές αντιλήψεις του Βασιλειάδη για το θέατρο» (σσ. 519 εξ.), αρχαιότητα, Σαιξπηρ, γαλλικός κλασικισμός, Γκαίτε και Σίλλερ, δημοτικό τραγούδι, ο αγώνας για το ελληνικό εθνικό δράμα, οι Γάλλοι ρομαντικοί κτλ. Η σύνοψη από τα διάσπαρτα γραπτά του είναι ιδιαίτερα χρήσιμη. Ακολουθούν οι αναλύσεις και τα στοιχεία πρόσληψης των δραματικών έργων. Πρώτα τα «Ιστορικά και πατριωτικά δράματα»: «Οι Καλλέργαι» (σσ. 560 εξ.), παίχτηκαν το 1868 στην Αθήνα, δημοσιεύτηκαν το 1869: ένα από τα πολλά λογοτεχνικά υποπροϊόντα των «Ιστορικών Σκηνογραφημάτων» του Σπ. Ζαμπέλιου (1860): στην ανάλυση του έργου ακολουθεί και ένα τμήμα για τα παραστάσεις και κριτικές (σσ. 581 εξ.). «Λουκής Νοταράς» (σσ. 586 εξ.), δημοσιεύτηκε το 1869 στον ίδιο τόμο με το προηγούμενο έργο· σχολιάζεται και η κρίση του Βουτσινάιου (σσ. 598 εξ.). «Αλέξανδρος Υψηλάντης» (σσ. 602 εξ.), διαβάστηκε το 1873 στον «Παρνασσό» και δημοσιεύτηκε στα *Απαντα*: το 1894 παίχθηκε στη Βράουλα, το 1896 στην Τρίπολι και το 1905 στη Σύρο. «Θάνος Καλλιस्थένης» (σσ. 613 εξ.) χρησιμοποιεί και στοιχεία του δημοτικού τραγουδιού «Της νύφης που κακοτύχησε».

Η επόμενη δραματική κατηγορία είναι «Σατιρικά και Κωμωδίες»: «Χίμαιρα» (σσ. 624 εξ.) δημοσιεύτηκε το 1871 με υπότιτλο «Ποίαν γλώσσαν λαλούσιν εν τω ουρανώ», παίχθηκε το 1877 στην Αθήνα· «Αμάλθεια» (σσ. 629 εξ.) δημοσιεύτηκε το 1872 και έχει μεταφραστεί και στα γαλλικά από τον François Sigala, Ερμούπολη 1877. «Η έγγαμος ή αυτόχειρ» (σσ. 635 εξ.), εκδόθηκε στο δεύτερο τόμο των «Αττικών Νυκτών» το 1875, «Διός έρωτες - Σεμέλη» (σσ. 638 εξ.) δημοσιεύεται το 1872 ως vaudeville· «Γαλάτεια και Πολύφημος» (σσ. 643 εξ.). Στην κατηγορία «Τραγωδίες με θέματα από τη μυθολογία» το μεγαλύτερο μέρος καταλαμβάνει φυσικά η «Γαλάτεια» (σσ. 645-714): πρώτα εξετάζεται «Η πορεία του μύθου του Πυγμαλίωνος μέσα στον χρόνο και στην τέχνη» (σσ. 615 εξ.), ξεκινώντας από τις μεταμορφώσεις του Οβίδιου και παραθέτοντας δεκάδες έργα της παγκόσμιας λογοτεχνίας· έχω μια υποψία, πως άμεσο έναυσμα για το Βασιλειάδη, να ασχοληθεί με το θέμα της Γαλάτειας, μπορεί να ήταν η οπερέτα του Franz von Suppé «Η ωραία Γαλάτεια» (1865). Η σύζευξη του μύθου του Πυγμαλίωνα με τη νεράιδα Γαλάτεια παρατηρείται από το 18^ο αιώνα (βλ. Β. Πούχνερ, «Γαλάτεια και Τρισεύγενη. Η εξαιρετική γυναίκα στα όρια της ανθρώπινης κοινωνίας», *Θέματα Λογοτεχνίας* 18-21 (2001-2002), σσ. 235-254). Ακολουθεί η ανάλυση του έργου (σσ. 656-678): η σύνδεση του μύθου του Πυγμαλίωνα με το δημοτικό τραγούδι της «άπιστης γυναίκας» έχει αφήσει δραματοουργικές ραφές, που κάπως πρόχειρα καλύπτονται στη δεύτερη πράξη με την αφήγηση της Αργοναυτικής Εκστρατείας (Πούχνερ, ό. π.). Ως curiosum αναφέρω μόνο, πως μεταγενέστερες εκδόσεις της «Γαλάτειας»

αναφέρουν το έργο ως τετράπρακτο, ενώ είναι πεντάπρακτο! Ακολουθεί ένα σύντομο κεφάλαιο για την ανάγνωση της «Γαλάτειας» στον «Παρνασσό» 1872 (σσ. 678 εξ.), για άλλα έργα συγγραφέων της Παλαιάς Αθηναϊκής Σχολής με το ίδιο θέμα (σσ. 679 εξ.), για να ακολουθήσουν συστηματικά στοιχεία για της παραστάσεις (σσ. 682-691): η «Γαλάτεια» είναι από το 1872 ως το 1924 το πιο πολυπαιγμένο θεατρικό έργο στην Ελλάδα, τόσο που ο Σιδέρης μιλάει για την «εποχή της Γαλάτειας». Η αρχαιζουσα γλώσσα δεν ήταν εμπόδιο σ' αυτή τη θριαμβευτική σταδιοδρομία, στην οποία οπωσδήποτε συνέβησαν και οι λαϊκές τάξεις, γιατί παίχθηκε άπειρες φορές στην επαρχία. Αυτό που προκάλεσε τη μέθεξη ήταν το «μελό» της σκοτεινής ρομαντικής σύλληψης, αυτό που έκανε και τα αισθηματικά λαϊκά αναγνώσματα μεγάλη επιτυχία - ερήμην των γλωσσικών αγώνων. Άλλο κεφάλαιο ασχολείται με τις μεταφράσεις (σσ. 691 εξ.): στα ιταλικά, στα γαλλικά και στα συγγρικά.

Ακολουθεί η «Σκύλλα» (σσ. 699 εξ.), ανάγνωση στον «Παρνασσό» το 1872, πρώτη παράσταση το 1873 (σσ. 711 εξ.), κι ένα επιλογικό κεφάλαιο για τα θεατρικά του Βασιλειάδη, αν είναι κλασικά ή ρομαντικά (σσ. 715 εξ.) Ο προβληματισμός κινείται στα πλαίσια του ιδιότυπου κλασικιστικού Ρομαντισμού όλης της Αθηναϊκής Σχολής (παραπέμπω εδώ στο αντίστοιχο άρθρο του Δημ. Σπάθη για τον Βερναρδάκη, «Ο θεατρικός Βερναρδάκης, κλασικός ή ρομαντικός;», *Λεσβιακά* ΙΑ', 1987, σσ. 58-88). Τα «Επιλεγόμενα» (σσ. 727 εξ.) συνοψίζουν τα αποτελέσματα. Ακολουθεί ακόμα ένα πολύτιμο «Παράρτημα Κειμένων», όπου παρουσιάζονται αθησαύριστα κείμενά του: ποιητικά (σσ. 795 εξ.), πεζά (σσ. 804 εξ.), επιστολές (σσ. 821 εξ.), καθώς και κείμενα για τον Βασιλειάδη: κριτικές έργων του, κυρίως δραματικών (σσ. 829 εξ.) και κριτικές παραστάσεων (σσ. 850 εξ.). Ακόμα και Νεκρολογίες και Επικήδειοι (σσ. 855 εξ.), καθώς και κείμενα που αφορούν την επιβίωσή του (σσ. 895 εξ.). Τον τόμο κλείνει μια λεπτομερειακή βιβλιογραφία (σσ. 907 εξ.), το φωτογραφικό υλικό (σσ. 929 εξ.) και τα περιεχόμενα (σσ. 945 εξ.). Ευρητήρια θα ήταν χρήσιμα, αλλά θα είχαν ανεβάσει τον αριθμό των σελίδων του τόμου σε χίλιες!

Η ποιότητα της τεκμηρίωσης είναι άψογη (σχεδόν 1800 παραπομπές σε υποσημειώσεις), η μεθοδικότητα παραδειγματική. Οι αναλύσεις κινούνται αναγκαστικά σε κάποια επιφάνεια, είναι κυρίως θεματολογικές. Η στοχοθεσία της εργασίας είναι να δώσει μια σωστή βάση για την έρευνα σχετικά με τον Βασιλειάδη, να παρουσιάσει άγνωστες πτυχές του έργου και του βίου του, μια συνολική εικόνα πέρα από τις λογοτεχνίζουσες κρίσεις και συνόψεις που υπήρχαν ως τώρα. Ιδιαίτερα για τη Θεατρολογία η μονογραφία προσφέρει όχι μόνο αναλύσεις όλων των δραματικών έργων του, πράγμα που ως τώρα δεν έχει γίνει, αλλά και σημαντικά στοιχεία της πρόσληψης, ιδίως της «Γαλάτειας», που ήταν ένα φαινόμενο επιτυχίας, που αναζητεί ακόμα την εξήγησή του. Τώρα μπορούν να ξεκινήσουν κάθε είδους συγκριτικές και αναλυτικές μελέτες, ως προς τη γλώσσα, το μέτρο, τη στιχουργική, τις αφηγηματικές και δραματουργικές τεχνικές, το ρόλο για τη στροφή της λογοτεχνικής γενιάς του 1880 στο λαϊκό πολιτισμό, το ρόλο της μυθολογίας στην ελληνική λογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα, τη θέση του στην Αθηναϊκή Σχολή και πέρα από αυτή, την επίδραση που είχε η «Γαλάτεια» σε άλλα δραματικά έργα (π.χ. στην «Τριεσύγην», βλ. Πούχνερ, ό. π.) κτλ. κτλ. Αλλά καμία μελέτη για την περιοχή δεν μπορεί να παραγνωρίσει τη μονογραφία της κ. Δημάκη-Ζώρα. Άλλο ένα βήμα να ξεκλειδώνεται σιγά σιγά ο θεατρικός 19^{ος} αιώνας στην Ελλάδα.